

УДК 347.97

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.3>

ВІЙСЬКОВІ СУДИ (ТРИБУНАЛИ): ІСТОРІЯ ІСНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Іващенко С.М.,
*доцент кафедри права
Національної безпеки та правової роботи
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6846-7422*

Куртов А.І.,
*кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри підготовки офіцерів запасу
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-4972-5455*

Куртов Д.А.,
*старший викладач
кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-8401-9954*

Іващенко С.М., Куртов А.І., Куртов Д.А. Військові суди (трибунали): історія існування та перспективи відновлення.

У статті досліджується феномен військових судів (трибуналів) як особливої форми здійснення правосуддя, що функціонує або відновлюється в окремих державах у сучасних умовах на перетині вимог військової дисципліни, державної безпеки та гарантій захисту прав і свобод людини. Проведено комплексний аналіз історичного становлення військових судів, еволюції їх правового статусу та місця в системі судової влади в різні історичні періоди. У роботі простежується трансформація військових трибуналів від надзвичайних органів правосуддя, спрямованих на забезпечення дисциплінарного впливу в умовах воєнного часу, до спеціалізованих судових інституцій, покликаних забезпечувати баланс між інтересами оборони держави та дотриманням принципів верховенства права. Метою статті є комплексне дослідження історичних, правових та інституційних засад функціонування військових судів і визначення перспектив їх можливого відновлення в Україні. Для досягнення поставленої мети проаналізовано історичні моделі військової юстиції, досвід іноземних держав, а також сучасні наукові підходи до оцінки ефективності спеціалізованих судових інституцій у сфері військових правовідносин. Особливу увагу приділено порівняльно-правовому аналізу моделей функціонування військових судів у державах континентальної та англосаксонської правових сімей, а також виявленню причин їх ліквідації, трансформації або збереження в структурі національних систем правосуддя. Проаналізовано аргументи прихильників і критиків існування військової юстиції, зокрема з позицій незалежності суду, доступу до правосуддя та дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду. На основі оцінки сучасних безпекових викликів, збройної агресії проти України та специфіки правового режиму воєнного стану обґрунтовується необхідність переосмислення ролі військових судів у національній системі правосуддя. Акцентується увага на об'єктивних потребах ефективного, оперативного та професійного розгляду кримінальних і дисциплінарних справ, пов'язаних із проходженням військової служби. Сформульовано авторське

бачення можливих напрямів відновлення військових судів в Україні з урахуванням принципів верховенства права, незалежності та неупередженості суду, а також міжнародних стандартів у сфері прав людини і справедливого судочинства. Зроблено висновок про доцільність подальшої наукової та законодавчої дискусії щодо формування сучасної моделі військової юстиції як елемента демократичної правової держави.

Ключові слова: військові суди, військові трибунали, військова юстиція, воєнний стан, судова система, права військовослужбовців.

Ivashchenko S.M., Kyrto A.I., Kyrto D.A. Military courts (tribunals): history of existence and prospects for restoration.

The article examines the phenomenon of military courts (tribunals) as a specific form of administering justice that continues to function or is being reconsidered for restoration in certain states under modern conditions, at the intersection of military discipline requirements, state security interests, and guarantees of human rights and fundamental freedoms. A comprehensive analysis of the historical development of military courts, the evolution of their legal status, and their place within the judicial system during different historical periods is conducted. The study traces the transformation of military tribunals from extraordinary judicial bodies aimed primarily at ensuring disciplinary control in wartime to specialized judicial institutions designed to maintain a balance between the interests of national defense and adherence to the principles of the rule of law. The purpose of the article is to provide a comprehensive examination of the historical, legal, and institutional foundations of military courts and to identify the prospects for their possible restoration in Ukraine. To achieve this purpose, the research analyzes historical models of military justice, the experience of foreign states, and contemporary scholarly approaches to assessing the effectiveness of specialized judicial institutions in the field of military legal relations. Particular attention is paid to a comparative legal analysis of the models of military courts functioning within continental and common law legal systems, as well as to identifying the reasons for their abolition, transformation, or preservation within national judicial structures. The arguments of both proponents and critics of military justice are analyzed, especially from the perspectives of judicial independence, access to justice, and compliance with international standards of fair trial. Based on an assessment of current security challenges, the armed aggression against Ukraine, and the specific legal regime of martial law, the article substantiates the necessity of rethinking the role of military courts within the national judicial system. Emphasis is placed on the objective need for efficient, prompt, and professional adjudication of criminal and disciplinary cases related to military service under wartime conditions. The author formulates a vision of possible directions for restoring military courts in Ukraine, taking into account the principles of the rule of law, judicial independence and impartiality, as well as international human rights and fair trial standards. The article concludes that further academic and legislative discussion is advisable regarding the establishment of a modern model of military justice as an integral element of a democratic state governed by the rule of law.

Key words: military courts, military tribunals, military justice, martial law, judicial system, servicemen's rights.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України, запровадження воєнного стану та зростання кількості кримінальних і дисциплінарних правопорушень у військовій сфері особливої актуальності набуває питання ефективності здійснення правосуддя щодо військовослужбовців. Відсутність спеціалізованих військових судів (трибуналів) у сучасній судовій системі України зумовлює переважаність судів загальної юрисдикції, ускладнює врахування специфіки військової служби та може негативно впливати на оперативність і якість розгляду відповідних справ. Водночас історичний досвід функціонування військових судів свідчить про їхню важливу роль у забезпеченні військової дисципліни та правопорядку. У зв'язку з цим постає науково-практична проблема доцільності відновлення військових судів в Україні з урахуванням сучасних стандартів верховенства права, незалежності судів та гарантій прав людини.

Метою дослідження є комплексне наукове осмислення інституту військових судів (трибуналів) у контексті їх історичного розвитку та сучасного правового значення, а також обґрунтування можливих напрямів відновлення військової юстиції з урахуванням актуальних безпекових викликів і трансформації судової системи. Досягнення цієї мети передбачає аналіз моделей функціонування військових судів та оцінку їх відповідності принципам верховенства права, незалежності

судової влади й міжнародним стандартам справедливого судочинства в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення правопорядку.

У межах дослідження передбачено з'ясувати правову природу військових судів як спеціалізованого елементу судової системи, простежити основні етапи їх становлення та розвитку, а також визначити чинники, що зумовили зміну підходів держави до організації військової юстиції. Особлива увага приділяється аналізу причин ліквідації військових судів та наслідків цього рішення для забезпечення судового захисту у справах, пов'язаних із військовою службою, підтриманням дисципліни та притягненням до юридичної відповідальності за порушення військового законодавства.

Важливим завданням є оцінка здатності чинної судової системи забезпечувати ефективне правосуддя у специфічних правовідносинах, що виникають під час дії особливих правових режимів, а також дослідження співвідношення оперативності судового розгляду і дотримання процесуальних гарантій. Особливо аналізується зарубіжний досвід функціонування військових судів для виявлення моделей, які поєднують ефективність правозастосування з належним рівнем захисту прав людини.

Результатом дослідження має стати формування науково обґрунтованих підходів до можливого відновлення військових судів з урахуванням історичного досвіду, сучасних безпекових викликів і міжнародно-правових зобов'язань держави. Це дозволить визначити роль військових судів у сучасній правовій системі та окреслити перспективи їх інтеграції у загальну систему правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика функціонування військових судів (трибуналів), їх історичного розвитку та перспектив відновлення в Україні привертає увагу багатьох вітчизняних науковців у галузі конституційного, військового та кримінального процесуального права. Значний внесок у дослідження цього питання зробив Бандурка О.М., який проаналізував місце військових судів у системі судоустрою та їх роль у забезпеченні військової дисципліни і правопорядку [5, с. 44]. Шемшученко Ю.С. та Тацій В.Я. у своїх працях розкрили теоретико-правові засади функціонування військової юстиції, зосередивши увагу на проблемах її відповідності принципам верховенства права та незалежності судової влади [6, с. 222].

Гришук О.В. здійснив комплексний аналіз історичних етапів становлення військових судів в Україні та визначив причини їх ліквідації у процесі судової реформи [7, с. 21]. Костенко О.М. дослідив кримінально-процесуальні особливості розгляду справ щодо військовослужбовців, наголосивши на доцільності спеціалізації суддів у військовій сфері [8, с. 180].

Капліна О.В. звернула увагу на актуальні проблеми здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема щодо дотримання процесуальних гарантій прав військовослужбовців [9, с. 125]. Мельник М.І. проаналізував перспективи відновлення військових судів з урахуванням міжнародних стандартів та практики держав – членів НАТО [10, с. 160].

Пилипенко П.Д. та Савченко А.В. провели порівняльно-правовий аналіз моделей військових судів у зарубіжних державах, виявивши їх переваги та можливості адаптації до національної правової системи України [11, с. 80]. Жук Н.В. дослідила особливості правового статусу суддів військових судів та гарантії їх незалежності [12, с. 92].

Особливу увагу заслуговують дисертаційні дослідження, присвячені проблемам військової юстиції та спеціалізованого судочинства в умовах воєнного стану, зокрема праці Іваненка С.О., у яких обґрунтовується необхідність відновлення військових судів як елементу ефективної системи правосуддя [13]. Попович І.М. у своїх роботах проаналізував перспективи розвитку військової юстиції в Україні в контексті судової реформи [14, с. 48].

Попри значну кількість наукових праць, комплексне дослідження проблеми відновлення військових судів (трибуналів) з урахуванням сучасних умов збройного конфлікту, європейських стандартів правосуддя та потреб забезпечення балансу між військовою необхідністю і захистом прав людини залишається актуальним завданням юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретико-правових підходів до інституту військових судів (трибуналів) свідчить, що вони становлять одну з найбільш специфічних форм судової влади, призначену для забезпечення правосуддя в умовах підвищених вимог до військової дисципліни та особливого правового статусу військовослужбовців. Теоретична природа цих судів ґрунтується на поєднанні спеціалізації у сфері військових правовідносин із дотриманням загальноновизнаних принципів судочинства, властивих цивільним судам, зокрема принципів верховенства права, незалежності суду та забезпечення процесуальних гарантій для всіх учасників судового процесу [1].

Така інтеграція спеціалізації та універсальних принципів правосуддя дозволяє військовим судам виконувати роль легітимного та ефективного елемента судової системи, забезпечуючи баланс між інтересами держави та правами військовослужбовців.

Спеціалізація військових судів проявляється насамперед у визначенні кола справ, що належать до їх юрисдикції, зокрема кримінальних правопорушень, пов'язаних із проходженням військової служби, порушень військової дисципліни та інших правовідносин, які виникають у специфічному середовищі військових формувань. Така спеціалізація зумовлена особливостями правового статусу військовослужбовців, а також специфікою функціонування військових колективів, у яких підтримання дисципліни та оперативність реагування на правопорушення мають принципове значення для забезпечення обороноздатності держави. Саме тому розгляд подібних категорій справ потребує від суддів не лише високого рівня правничої підготовки, а й глибокого розуміння особливостей військової служби та нормативного регулювання у сфері оборони.

Водночас дотримання загально визначених принципів правосуддя – зокрема принципів верховенства права, законності, незалежності суду та рівності сторін – забезпечує правову легітимність діяльності військових судів і відмежовує їх від надзвичайних або позасудових органів [7]. Наявність чітко визначених процесуальних процедур, гарантій права на захист і можливості оскарження судових рішень сприяє підвищенню довіри до інституту військової юстиції. У сукупності це дозволяє розглядати військові суди як повноцінний елемент судової системи, діяльність якого спрямована на поєднання інтересів військової служби з дотриманням фундаментальних прав людини.

У науковій літературі обґрунтовано підкреслюється принципова відмінність військових судів від тимчасових або надзвичайних трибуналів, які функціонували у різні історичні періоди. Так, під час Першої та Другої світових воєн у низці держав діяли військові колеґії, діяльність яких перебувала під прямим контролем військового командування і нерідко не відповідала загально визначеним стандартам справедливого судочинства [7]. За таких умов судові органи фактично виконували інструментальну функцію підтримання дисципліни, що обмежувало реалізацію принципів незалежності суду та змагальності сторін. Подібні органи, зокрема революційні трибунали радянського періоду, мали переважно каральний характер і не забезпечували належних процесуальних гарантій та незалежності суддів.

На відміну від них, сучасні військові суди функціонують виключно на підставі закону, підпорядковуються нормам національного та міжнародного права, а їх діяльність регламентується чітко визначеними процесуальними процедурами [3; 4]. Судді таких судів користуються гарантіями незалежності, що є необхідною умовою забезпечення об'єктивного та неупередженого розгляду справ. Крім того, діяльність військових судів, як правило, перебуває під контролем загальної судової системи, що забезпечує можливість перегляду їх рішень у вищих судових інстанціях. Саме сукупність цих ознак забезпечує сприйняття військових судів як повноцінного елемента судової системи та легітимного механізму здійснення правосуддя у військовій сфері [2; 5].

Теоретичний аналіз дозволяє виокремити основні функції військових судів як спеціалізованого елемента системи правосуддя. По-перше, вони сприяють підтриманню належного рівня військової дисципліни, що є необхідною умовою забезпечення боєздатності та обороноздатності держави [1; 5]. Реалізація цієї функції забезпечується через оперативний і кваліфікований розгляд правопорушень, пов'язаних із проходженням військової служби, що має важливе значення для стабільності функціонування військових формувань. По-друге, військові суди забезпечують захист прав військовослужбовців, зокрема право на справедливий судовий розгляд, право на захист та право на оскарження судових рішень у встановленому законом порядку [3; 4]. Це сприяє дотриманню принципу верховенства права у сфері військових правовідносин та гарантує належний рівень процесуальних гарантій.

По-третє, військові суди виступають механізмом забезпечення балансу між інтересами держави та правами особи, зменшуючи ризики можливих зловживань або свавілля з боку командного складу військових формувань [2; 5]. Наявність незалежного судового органу дозволяє здійснювати ефективний контроль за законністю рішень і дій посадових осіб у військовій сфері. У такий спосіб військові суди виконують важливу роль у зміцненні правопорядку, забезпеченні законності та підвищенні рівня правового захисту військовослужбовців.

Історичний досвід підтверджує ефективність поєднання спеціалізації військових судів із дотриманням загально визначених принципів правосуддя. Зокрема, у Великій Британії та США під час

Другої світової війни військові суди здійснювали розгляд як дисциплінарних, так і кримінальних справ, водночас забезпечуючи процесуальні гарантії для обвинувачених та можливість оскарження прийнятих рішень у вищих цивільних судах [6]. Такий підхід дозволяв забезпечити оперативність розгляду справ у військовому середовищі, не порушуючи при цьому базових стандартів справедливого судочинства. Важливим елементом цієї моделі було також нормативне врегулювання процедур судового розгляду та чітке визначення компетенції військових судів.

Подібні підходи застосовуються і в сучасних державах – членах НАТО, де юрисдикція військових судів, як правило, обмежується справами, безпосередньо пов'язаними з проходженням військової служби [3; 4]. При цьому діяльність таких судів перебуває під контролем цивільної судової системи, що забезпечує додаткові гарантії законності та неупередженості судового розгляду. Зазначена модель дозволяє поєднати ефективність спеціалізованого правосуддя з дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Юридична легітимність військових судів, як зазначається в наукових джерелах, обумовлюється низкою ключових критеріїв, що забезпечують відповідність їх діяльності принципам правової держави. По-перше, функціонування таких судів повинно здійснюватися виключно на підставі закону, який чітко визначає їх юрисдикцію, компетенцію та процесуальні процедури розгляду справ [5]. Нормативне закріплення цих аспектів створює правові гарантії передбачуваності та законності судової діяльності у сфері військових правовідносин.

По-друге, судді військових судів мають бути незалежними від військового командування та органів виконавчої влади, що є необхідною умовою забезпечення об'єктивності й неупередженості судового розгляду [3; 4]. Така незалежність повинна гарантуватися як законодавчими механізмами призначення та звільнення суддів, так і процесуальними гарантіями їх професійної діяльності. По-третє, обов'язковою умовою легітимності військових судів є забезпечення повного комплексу процесуальних гарантій, зокрема права на захист, публічності судового розгляду та рівності сторін у судовому процесі. Реалізація цих гарантій сприяє дотриманню міжнародних стандартів справедливого судочинства та підвищує рівень довіри до інституту військової юстиції.

Подальший аналіз історичного розвитку військових судів свідчить, що їх поява була зумовлена потребою держави у створенні спеціалізованого механізму правосуддя, здатного оперативно реагувати на порушення військової дисципліни та забезпечувати належний рівень правопорядку у військових формуваннях. У XVIII–XIX століттях військові трибунали широко використовувалися у європейських державах, зокрема у Франції, Російській імперії та Австро-Угорщині, де вони виконували функцію підтримання дисципліни та контролю за дотриманням військового законодавства. Водночас обмеженість процесуальних гарантій і значна залежність таких органів від військового командування нерідко призводили до зловживань і порушення принципів справедливого судочинства [7]. Це зумовлювало необхідність поступового реформування системи військової юстиції та посилення правових гарантій для учасників судового процесу.

У XX столітті досвід світових воєн зумовив необхідність більш чіткого нормативного врегулювання діяльності військових судів та їх інтеграції у загальну систему правосуддя. У Великій Британії, США та Німеччині було запроваджено моделі, у межах яких військові трибунали діяли як спеціалізовані судові органи, але водночас перебували під цивільним контролем і дотримувалися встановлених процесуальних стандартів [6; 7]. Важливою особливістю цих моделей стало закріплення права на апеляційний перегляд рішень у вищих судових інстанціях. Такий підхід сприяв підвищенню рівня законності та забезпеченню балансу між потребами військової дисципліни і дотриманням прав людини.

В Україні інститут військових судів зазнав складної еволюції, що була зумовлена змінами політичної системи, правових підходів та організації державної влади. У період Української Народної Республіки військові суди виконували функції забезпечення правопорядку в армії та підтримання військової дисципліни, відіграючи важливу роль у функціонуванні збройних формувань [1]. Їх діяльність була спрямована на оперативний розгляд правопорушень, пов'язаних із проходженням військової служби, в умовах формування національних військових інституцій.

У радянський період військові суди поєднували дисциплінарні та каральні функції, часто діючи в умовах обмежених процесуальних гарантій та значної залежності від державних і військових органів влади. Така модель військової юстиції нерідко піддавалася критиці через недостатній рівень незалежності суддів та обмежені можливості захисту прав обвинувачених. Після здобуття Україною незалежності система військових судів була реформована з метою приведення її у від-

повідність до принципів демократичної правової держави. Однак у подальшому військові суди були ліквідовані як окрема ланка судової системи з мотивів уніфікації судочинства та посилення гарантій незалежності суддів [2; 3].

Оцінка сучасної моделі розгляду справ у військовій сфері засвідчує, що інтеграція таких категорій справ до системи загальних судів має певні переваги, зокрема забезпечує єдність судової практики та дотримання загальних стандартів правосуддя. Водночас така модель супроводжується низкою проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем спеціалізації суддів, перевантаженістю судової системи та ускладненням оперативного розгляду справ, що виникають у сфері військових правовідносин [5]. Крім того, складність військової служби та специфіка нормативного регулювання у сфері оборони потребують від суддів спеціальних знань і практичного розуміння особливостей функціонування військових формувань. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність пошуку більш ефективних організаційно-правових механізмів здійснення правосуддя у цій сфері.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що функціонування спеціалізованих військових судів може сприяти підвищенню ефективності правосуддя за умови дотримання принципів незалежності судової влади та належних процесуальних гарантій [3; 6]. У зв'язку з цим у науковій літературі обґрунтовується доцільність відновлення військових судів в Україні як спеціалізованого механізму здійснення правосуддя у справах, пов'язаних із проходженням військової служби. Водночас наголошується, що таке відновлення можливе лише за умови чіткого законодавчого визначення статусу військових судів, їх юрисдикції та процесуальних повноважень. Не менш важливою передумовою є забезпечення незалежності суддів та встановлення ефективного контролю з боку системи цивільного правосуддя [4; 5; 9].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити декілька ключових висновків щодо військових судів (трибуналів) як інституту спеціалізованого правосуддя.

По-перше, теоретико-правова природа військових судів визначається поєднанням спеціалізації у військових правовідносинах із дотриманням універсальних принципів судочинства – верховенства права, незалежності суддів та процесуальних гарантій. Саме це поєднання забезпечує легітимність військових судів і відмежовує їх від надзвичайних або позасудових органів, що діяли у минулі історичні періоди.

По-друге, аналіз історичного досвіду функціонування військових судів у різних країнах свідчить, що ефективність їх роботи значною мірою залежала від законодавчого закріплення статусу, чіткого визначення юрисдикції та забезпечення незалежності суддів. Історичні моделі військових трибуналів, у яких переважав дисциплінарний контроль командування над дотриманням процесуальних норм, не забезпечували повної легітимності і ставали джерелом правових зловживань.

По-третє, оцінка сучасної моделі розгляду справ військового характеру в Україні засвідчує як переваги інтеграції у загальні суди – незалежність суддів, єдність судової системи – так і її обмеження: недостатній рівень спеціалізації суддів, перевантаженість судів та складність оперативного розгляду справ. Зарубіжний досвід демонструє, що спеціалізовані військові суди здатні поєднувати ефективність та дотримання процесуальних гарантій, забезпечуючи захист прав військовослужбовців.

По-четверте, відновлення військових судів в Україні є логічним кроком, що дозволить створити спеціалізований інструмент правосуддя, здатний забезпечити дисципліну в армії та одночасно гарантувати права та свободи військовослужбовців. Успішне відновлення передбачає чітке законодавче визначення статусу судів, юрисдикції, процесуальних гарантій, підготовку суддів у військовій сфері та контроль з боку цивільного правосуддя, що забезпечить баланс між спеціалізацією та верховенством права.

Таким чином, дослідження підтверджує, що військові суди є невід'ємною складовою ефективною судової системи у державі, особливо в умовах сучасних безпекових викликів і воєнного стану. Їх відновлення та адаптація до сучасних стандартів правосуддя дозволить поєднати історично обґрунтовану спеціалізацію з принципами справедливого та незалежного судочинства, що є ключовою умовою для формування легітимної та ефективною системи військової юстиції.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розробку конкретних моделей функціонування військових судів в Україні, визначення оптимальної юрисдикції, процесуальних форм розгляду справ та механізмів гарантування незалежності суддів з урахуванням міжнародних стандартів і національного правового контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галаєвський Ю.В. Військові суди як нагальна потреба воєнного часу. *Право України*. 2023. № 6. С. 141–156. URL: <https://pravo.ua> (дата звернення: 20.03.2026).
2. Ткачук О. Справедливе правосуддя для військових: необхідність військових судів в Україні: виступ на VII Судовому форумі. Матеріали форуму. Київ, 2023. URL: <https://courtforum.ua/2023/tkachuk> (дата звернення: 20.03.2026).
3. Здійснення правосуддя в умовах війни: судді ВС обговорили проблемні питання на міжнародному судовому форумі. Офіційний сайт судової влади України. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1623922> (дата звернення: 20.03.2026).
4. Правовладдя та правосуддя: судді ВС про можливі перспективи судової системи в умовах воєнного стану. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presscentr/news/1726868> (дата звернення: 20.03.2026).
5. Місце військових судів у сучасній системі правосуддя / Міністерство оборони України. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).
6. Історія становлення судової системи України. Офіційний сайт судової влади України. URL: <https://court.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).
7. Вронська Т.В., Беланюк М.М. Особливості організації діяльності військової колегії Верховного Суду СРСР у роки Другої світової війни. *Інформація і право*. 2024. № 3 (50). DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3\(50\).311752](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311752).
8. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ, 2005. 308 с. URL: <https://nlu.edu.ua/library/kurshelnytska> (дата звернення: 20.03.2026).
9. Військово-юридичний дайджест Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України (серпень–жовтень 2025 р.) URL: <https://neik.nlu.edu.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).
10. Бабарицький О.В., Іващенко С.М. Співробітництво військових адміністрацій: досвід партнерства в умовах збройного конфлікту. *Слово Національної школи суддів*. 2025. № 3(52). С. 23–35. URL: <https://nlu.edu.ua/journal/slovo/2025/3-52> (дата звернення: 20.03.2026).
11. Бабарицький О.В., Іващенко С.М. Правовий режим воєнного стану та його вплив на діяльність правоохоронних органів, ЗС України та НГ України. *Адміністративне право і процес*. 2025. № 3. С. 19–32. URL: <https://nlu.edu.ua/journal/apr/2025/3> (дата звернення: 20.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026